

De seksuele revolutie van jongeren

Inleiding

Verscheidene auteurs hebben zich gebogen over de veranderingen rond seksualiteit in de afgelopen decennia. Opvallend is daarbij dat er meestal tamelijk voorzichtige bewoordingen worden gekozen als het erom gaat het toch fundamentele karakter van die veranderingen te typeren. Vaak wordt er gesproken over de *zogenaamde* seksuele revolutie, of wordt het begrippenpaar tussen aanhalingstekens geplaatst. Kooy (1976) dacht kennelijk de juiste nuance te hebben gevonden door de ontwikkelingen als een 'revolutionaire evolutie' te betitelen.

In dit artikel zal ik de stelling trachten te verdedigen dat de veranderingen rond seksualiteit, zoals die zich grofweg rond 1970 met name bij jongeren voltrokken de kwalificatie van een culturele revolutie rechtvaardigen. Vervolgens zal ik één belangrijke achtergrond van deze revolutie nader uitwerken: de doorbraak op het gebied van geboortenregeling.

Het begrip 'culturele revolutie' wordt hier van toepassing geacht op grond van het feit dat er bij een substantiële meerderheid van de bevolking in vrij korte tijd een wijziging plaatsvond in de primaire legitimeringsgrondslag van diverse seksuele gedragingen. Voorheen werden seksuele contacten en contactvormen slechts legitiem geacht voorzover deze plaatsvonden binnen het kader van een huwelijk en tevens de voortplanting tot doel hadden. Nadien werd een individuele, namelijk emotionele rechtvaardiging legitiem. Deze wijziging bracht onder meer een intensivering met zich mee van de mate waarin jongeren seksuele contacten met elkaar aangaan.

Een normatieve omslag

De plaats die seksualiteit in een cultuur inneemt kan vanuit verschillende invalshoeken worden bekeken. Drie aspecten zijn daarbij te

onderscheiden, namelijk de normatieve opvattingen (seksuele moraal), het seksuele gedrag en het aspect van beleving van seksualiteit. De beide eerste aspecten zijn onderzocht in de bekende *Sex in Nederland* (SIN)-onderzoeken, die in 1968, 1974 en 1981 zijn uitgevoerd, waarbij het onderzoek van 1974 uitsluitend betrekking had op jongeren (SIN 1969; Kooy 1975 en 1976; De Haas 1975; Nimwegen & Moors 1988; Bolt 1989). In 1989 is door het Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek (NISSO) en het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde (NIPG) een veel groter onderzoek onder jongeren uitgevoerd, dat ten dele dezelfde vragen bevatte als de SIN-onderzoeken. Enkele resultaten hiervan worden in de hierna volgende bijdragen besproken. Verder is de normatieve kant van seksualiteit ook in de vorm van tijdreeksen onderzocht door het Sociaal en Cultureel Planbureau (*Sociaal en Cultureel Rapport*, diverse edities).

Naast opvattingen en gedrag is in Nederland, voorzover het volwassenen betreft, de beleving van seksualiteit door Frenken (1976 en 1981) en door Vennix (1989) onderzocht. Het eerstgenoemde onderzoek heeft betrekking op de situatie in het begin van de jaren zeventig, terwijl Vennix zijn onderzoek tien jaar later uitvoerde. Door Straver en De Boer (1977) is verder in het midden van de jaren zeventig, dat wil zeggen goeddeels na de grote veranderingen, een uitgebreid onderzoek onder jongeren uitgevoerd, dat zich met name richtte op de manier waarop jongeren een seksuele relatie opbouwen en vormgeven. Dat onderzoek is echter nooit herhaald, zodat het ons geen inzicht kan verschaffen in veranderingen die in dit opzicht in de tijd plaatsvonden. De belevingskant bij jongeren laat ik om deze reden noodgedwongen grotendeels buiten beschouwing.

De veranderingen in seksuele moraal laten zich ten dele afleiden uit gangbare opinies over wel of niet geoorloofd seksueel gedrag. In tabel 1 zijn enkele van deze opinies, ontleend aan de SCP-onderzoeken, in de vorm van tijdreeksen weergegeven. Alle gegevens hebben betrekking op de volwassen Nederlandse bevolking (21-64 jaar).

Tabel 1 Oordelen van Nederlanders over aspecten van seksueel gedrag (percentages respondenten die het eens zijn met de betreffende uitspraak), 1965-1987

	1965	1975	1980	1986/87
Geslachtsverkeer voor het huwelijk is geoorloofd	21%	58%	72%	76%
Meisje moet maagd blijven tot ze trouwt	70%	21%	14%	
Meisje mag geslachtsverkeer hebben met jongen voor wie ze veel voelt	19%	43%	50%	
Jongens en meisjes van 18 jaar mogen alles lezen	48%	78%	87%	85%
Ouders moeten bepalen hoe laat 20-jarige dochter thuiskomt	53%	13%	6%	11%

Bron: SCP, *Culturele veranderingen 1965-1987*.

Deze opinie-gegevens laten zien dat er, met name tussen 1965 en 1975, een vrij radicale verandering in het denken over seksualiteit plaatsvond. Seksueel verkeer tussen jongeren werd door een groeiende meerderheid in de bevolking niet meer gekoppeld aan de voorwaarde van het gehuwd zijn. Nauw daaraan verwant werden ook de opvattingen over de noodzaak voor ouders om hun opgroeiende kinderen te controleren duidelijk minder strikt.

Van belang is vooral het feit dat er sprake is geweest van een kwalitatieve omslag in het denken over seksualiteit, in die zin dat de meerderheidsopinie zich wijzigde. Dit betekende dat diegenen, die nog bleven vasthouden aan de klassieke opvattingen over seksualiteit vóór het huwelijk over het algemeen in de verdediging werden gedrongen. (Dit laatste zal waarschijnlijk veel minder het geval zijn geweest daar waar het hechte traditionele gemeenschappen betrof.) Hun waarde-oordelen verloren hun vanzelfsprekende karakter en dienden bijgevolg steeds meer nader te worden gelegitimeerd. In de alledaagse leefwereld houdt dit bijvoorbeeld in dat ouders plotseling argumenten naar voren moeten kunnen brengen, wanneer zij vinden dat hun dochter iets niet mag, terwijl die dochter gaat aanvoeren dat haar vriendinnen dat wel mogen. Het gaat hier met andere woorden niet zozeer om percentages mensen die bepaalde opinies huldigen,

maar meer om wat zich als dominante norm aandient; dat laatste bepaalt namelijk wie het vanzelfsprekende gelijk aan zijn kant heeft. Die norm wijzigde zich rond 1970.

Deze normverandering komt ook naar voren in de opinies van jongeren zelf. Ook door hen wordt, vanaf het eind van de zestiger jaren, de geoorloofdheid van seksueel contact steeds minder in verband gebracht met het (binnenkort) gehuwd zijn.

Tabel 2 Percentage jongeren (16-20 jaar) dat seksueel contact onder verschillende condities geoorloofd acht

conditie	1968	1974	1981
Binnenkort trouwen	70%	85%	78% *
Verliefd op elkaar	34%	68%	67%
Voelt veel voor elkaar	21%	57%	62%
Voelt weinig voor elkaar	3%	10%	7%

Bron: Bolt 1989

* Bolt merkt hier terecht op dat dit percentage niet zonder meer kan worden opgevat als een teruggang ten opzichte van 1974; de vraag is in het laatste jaar door sommige respondenten wellicht anders geïnterpreteerd, namelijk als 'het is *pas* geoorloofd als... (en daarvoor niet)'.

Het is jammer dat er ten aanzien van de meningen over toelaatbaarheid van seksueel contact tussen jongeren geen empirische gegevens beschikbaar zijn over de jaren vóór 1968. Het is namelijk aannemelijk dat in 1968 het veranderingsproces al een eindweegs was gevorderd. Dit laat zich tot op zekere hoogte afleiden uit het feit dat de seksuele ervaring van tieners (vóór het huwelijk) al aanmerkelijk eerder lijkt te zijn gaan toenemen. Kooy (1985) is op grond van de gegevens uit de genoemde SIN-onderzoeken uit 1968 en 1981 onder volwassenen retrospectief nagegaan in welke mate opeenvolgende geboortecohorten seksueel contact vóór het huwelijk hadden en in welke mate dit al vóór het twintigste jaar gebeurde. De retrospectieve analyse leert dat van de vrouwen die gedurende de jaren veertig 20 jaar werden ongeveer 7% voor die leeftijd al seksueel contact had gehad; gedurende de vijftiger en eerste helft zestiger jaren liep dit op tot 19%. Van de generatie vrouwen die tussen 1965 en 1975 20 jaar werden had al 32% hun eerste seksuele ervaring gedurende de tienertijd opgedaan, en tegen 1980 gold dit voor niet

minder dan 65% van de vrouwen. Een vergelijkbaar onderzoek in Zweden toonde voor dat land een vrijwel identieke ontwikkeling aan (Socialdepartementet 1983).

Deze analyse van Kooy wijst erop dat de tendens tot toename van seksueel verkeer tussen jongeren zich over een veel langere periode uitstrekte, maar tevens dat hierin rond 1970 een versnelling optrad. De strikte normatieve koppeling tussen seksualiteit en huwelijk lijkt dan ook vooral rond 1970 sterk in kracht af te nemen.

In deze periode kan gesproken worden van een kwalitatieve omslag, aangezien de meerderheid van de jongeren dan de tot op dat moment overheersende norm verlaat. De sociale legitimering van seksueel contact (huwelijk of het voornemen daartoe) wordt dan vervangen door een individuele (verliefdheid of 'veel voor elkaar voelen'). Vooral in deze zin is er sprake van een revolutionaire verandering: het gaat dan niet meer uitsluitend om een relatieve verschuiving van opvattingen, maar ook om een wijziging van de primaire legitimeringsgrondslag: een individuele in plaats van een sociale.

Een belangrijk aspect van dit veranderingsproces is dat meisjes rond 1970 in normatief opzicht een inhaalmanoeuvre ten opzichte van jongens te zien geven. Zo was in 1968 47% van de jongens het (min of meer) eens met de stelling dat verliefdheid een voldoende rechtvaardiging is om seksueel contact te mogen hebben, en dat gold toen nog maar voor 20% van de meisjes, een tamelijk kleine minderheid dus. Zes jaar later onderschreef 76% van de jongens deze opinie, terwijl 60% van de meisjes dat eveneens vond (De Haas 1975), en daarmee is het verschil tussen beide seksen, vooral verhoudingsgewijs, veel kleiner geworden. Nauw hiermee verwante normatieve opvattingen geven in deze periode eenzelfde veranderingstendens te zien.

Veranderend seksueel gedrag

Dat sinds het eerste SIN-onderzoek in 1968 de seksuele ervaring van jongeren sterk is toegenomen is inmiddels genoegzaam bekend. In 1968 had 22% van de 16- tot 20-jarige jongens en meisjes ooit coïtaal contact gehad, in 1974 was dat 40% en in 1981 41%. In overeenstemming hiermee daalde de modale leeftijd waarop de eerste seksuele ervaring werd opgedaan. Ook op dit punt zien we dat meisjes een

sterkere progressie vertonen dan jongens (tabel 3).

Tabel 3 Percentage jongeren (16-20 jaar) met coïtuservaring 1968-1981

	1968	1974	1981
meisjes	19%	42%	48%
jongens	24%	38%	34%
totaal	22%	40%	41%

Bron: De Haas 1975; Nimwegen & Moors 1988.

Het veranderende verschil in seksuele ervaring tussen jongens en meisjes vraagt om een nadere beschouwing. Het is namelijk twijfelachtig of alle genoemde percentages wel steeds als feiten kunnen worden geaccepteerd, en wel om de volgende redenen. Ogenschijnlijk hadden jongens in 1968 op dezelfde leeftijd als meisjes vaker seksueel contact gehad. Dit gegeven is echter tamelijk onwaarschijnlijk, want de vraag is dan wie de meisjes waren met wie die jongens hun ervaringen opdeden. Theoretisch is dit verschil alleen maar mogelijk wanneer jongens gemiddeld met wat oudere meisjes hun eerste seksuele ervaringen zouden hebben opgedaan, dan wel wanneer een betrekkelijk klein deel van de jonge meisjes veel wisselende seksuele partners zou hebben gehad (de meisjes die bekend stonden als door iedereen 'te versieren'). Beide mogelijkheden worden evenwel door de onderzoeksgegevens weersproken: de jongens uit 1968 gaven gemiddeld als leeftijd van hun eerste vrouwelijke seksuele partner ongeveer 17 jaar op; de meisjes daarentegen noemden gemiddeld een leeftijd van rond de 20 jaar voor de jongen met wie zij voor het eerst naar bed gingen (schatting op basis van gegevens in De Haas 1975). Dit verschil in leeftijd - de jongen gemiddeld wat ouder dan het meisje - komt ook goed overeen met het algemene cultuurbeeld (zeker toentertijd), waarin de mannelijke partner, ook door zijn leeftijd, de vrouwelijke domineerde. Het correspondeert eveneens met het destijds bestaande verschil in huwelijksleeftijd (man ruim twee jaar ouder).

Ook de tweede mogelijkheid, namelijk dat sommige meisjes met verscheidene jongens seksueel contact zouden hebben gehad, wordt door de respondenten zelf tegengesproken; meisjes rapporteerden in 1968 juist minder seksuele partners te hebben gehad dan jongens.

Dit alles lijkt erop te wijzen dat er waarschijnlijk sprake is geweest

van behoorlijke sociale wenselijkheidstendenties in de beantwoording van deze vragen: jongens gaven waarschijnlijk vaker op seksuele ervaring te hebben, en vaker ook met meerdere partners, dan in werkelijkheid het geval was en voor meisjes gold wellicht het tegendeel.

Het is heel opvallend dat in de diverse rapportages over deze onderzoeksresultaten dit aspect, voorzover mij bekend, nooit naar voren is gehaald. Het is namelijk, behalve een mogelijke storende onbetrouwbaarheid, ook een interessant gegeven. Het kan duiden op een verschil in opvatting tussen jongens en meisjes over de aanvaardbaarheid van geslachtsverkeer op jeugdige leeftijd. Het zou in dit geval ook nog iets anders kunnen betekenen, namelijk dat er destijds een discrepantie bestond tussen norm en gedrag, die bij jongens te gesteld was aan die van meisjes. De jongens zouden dan hebben gevonden dat ze meer mochten dan ze in werkelijkheid deden (en reduceerden die spanning door hun ervaring te overdrijven) en/of de meisjes deden meer dan ze vonden dat mocht (en reduceerden dat in omgekeerde richting).

Deze gegevens overziende, lijkt het plausibel dat meisjes ook al in de jaren zestig op jongere leeftijd hun eerste seksuele ervaring opdeden dan jongens, en dat dit vervolgens zo gebeven is. Wat er geleidelijk veranderde was de mate waarin het vigerende normpatroon het voor beide seksen aanvaardbaar maakte om voor hun gedrag uit te komen. Vooral het geleidelijk verdwijnen van de dubbele moraal, die jongens aanmoedigde tot het aangaan van seksuele relaties en meisjes dat juist verbood, is in dit verband van belang geweest (zie ook Leliveld & Ketting 1984). De hypothese van ruimere seksuele ervaring van meisjes vóór de seksuele revolutie wordt ook empirisch ondersteund door het simpele gegeven dat in de jaren zestig aanmerkelijk meer tienermeisjes dan tienerjongens trouwden (per jaar ongeveer dertig per duizend meisjes van 15-19 jaar, tegen zes per duizend jongens; CBS). In de eerste helft van de jaren zestig was bijna 80% van die tienerhuwelijken 'gedwongen', dat wil zeggen het directe gevolg van seksueel contact en daaruit ontstane zwangerschap; na 1965 zou dit aandeel enigszins afnemen en vanaf 1970 zelfs in ijltempo.

De bevrijding van de angst voor zwangerschap

De seksuele revolutie was vooral een revolutie op het gebied van geboortenregeling. Heteroseksueel contact had voor de komst van de pil (in 1962, maar eerst nog alleen voor gehuwden) in veel gevallen tot onmiddellijk gevolg dat er een zwangerschap ontstond. Het risico van zwangerschap hing jongeren, die met elkaar naar bed gingen, als een concrete en heel reële dreiging voortdurend boven het hoofd. Als het hen al niet zelf overkwam, dan zagen ze het om zich heen gebeuren.

Tabel 4 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de aantallen buitenechtelijke geboorten en gedwongen huwelijken, dat wil zeggen huwelijken waarin binnen zeven maanden een kind wordt geboren, in de leeftijdsgroep van 15-24 jaar.

Tabel 4 Buitenechtelijke geboorten en gedwongen huwelijken per 1000 ongehuwde vrouwen van 15-19 en 20-24 jaar, 1966-1986

jaar	15-19		20-24	
	gedwongen huwelijken per 1000 v.	buitenecht. geboorten per 1000 v.	gedwongen huwelijken per 1000 v.	buitenecht. geboorten per 1000 v.
1966	13,6	2,8	36,9	6,5
1967	13,7	3,0	37,7	6,7
1968	13,4	3,0	37,6	6,5
1969	14,0	3,4	38,9	7,2
1970	14,3	3,4	38,2	6,3
1971	13,9	3,0	34,8	5,9
1972	11,9	2,7	28,9	5,2
1973	9,8	2,3	23,0	4,6
1974	7,9	2,2	18,1	4,8
1975	5,5	2,1	12,8	5,2
1976	4,5	2,1	11,2	5,4
1977	3,8	2,1	9,4	5,9
1978	3,0	2,2	8,6	5,9
1979	2,7	2,2	8,3	6,2
1980	2,8	2,4	8,4	7,4
1981	2,9	1,9	7,3	7,1
1982	2,5	2,1	6,9	8,1
1983	2,3	2,2	7,0	8,8
1984	2,1	2,0	7,1	9,4
1985	1,9	2,0	7,2	9,5
1986	1,9	2,1	7,3	9,4

Bron: CBS, *Maandstatistiek van de bevolking* (diverse jaargangen)

Gedurende de zestiger jaren nam het aantal voorechtelijke zwangerschappen geleidelijk toe. Dit als gevolg van het feit dat jongeren zich al wel wat meer seksuele vrijheden gingen permitteren, terwijl anti-conceptie voor hen pas wat later gemakkelijk beschikbaar kwam. Die ontwikkeling bereikte haar hoogtepunt in 1970, in welk jaar achttien op iedere duizend meisjes in de leeftijd van 15-19 jaar een kind kregen na een voorechtelijk ontstane zwangerschap (in de leeftijds-groep 20-24 valt deze piek met zesenvestig per duizend een jaar eerder). In 1985 was het eerstgenoemde cijfer tot vier gedaald, een daling die uniek is in de wereld (vgl. Jones et al. 1986). In dezelfde periode vond er in medische kring een discussie plaats over de vraag of anticonceptie aan 'ongetrouwden'¹ mocht worden voorgeschreven, en die discussie werd vlak na 1970 definitief in het voordeel van die doelgroep beslecht (Glasbergen & Zandanel 1976). Tegelijkertijd kwam abortus provocatus als een laatste correctiemogelijkheid beschikbaar (Ketting 1978).

Het gevolg hiervan was dat het aantal voorechtelijk verwekte zwangerschappen dramatisch daalde. Het gedwongen huwelijk verdween vrijwel en het verhoudingsgewijs toch altijd al lage aantal buitenechtelijke geboorten liep nog aanmerkelijk terug. Deze laatste ontwikkeling had onder meer tot gevolg dat de traditionele tehuizen voor ongehuwde moeders (de 'gevallen vrouwen') hun doelgroep nagenoeg zagen verdwijnen en besloten een nieuwe doelgroep onderdak te gaan bieden, namelijk die van de uit huis gevluchte, door hun echtgenoot mishandelde vrouwen (Van Stolk & Wouters 1983). De hernieuwde toename van buitenechtelijke geboorten onder vrouwen van 20-24 jaar vanaf het midden van de jaren zeventig, heeft een andere betekenis dan voorheen, omdat het hierbij in meerderheid niet gaat om ongeplande zwangerschappen, zoals dat voordien vrijwel steeds het geval was. Het betreft hier meestal samenwonende partners, die in de komst van een (gepland) kind steeds minder aanleiding zien om bij het stadhuis 'een boterbriefje te halen'.

De jaren zeventig markeren, door het ruim beschikbaar komen van effectieve anticonceptie voor iedereen die daaraan behoefte heeft, de definitieve scheiding van seksualiteit en voortplanting. Als er één aspect is waarbij met met recht mag worden gesproken van seksuele bevrijding, dan betreft dat wel de bevrijding van de angst voor zwangerschap. In het midden van de jaren zeventig heeft zwangerschap bij jongeren het karakter gekregen van een marginaal

en desnoods corrigeerbaar risico.

De lange voorgeschiedenis van de revolutie

Indien al mogelijk, is voor de beantwoording van de vraag wat oorzaak en wat gevolg was in het proces van verruiming van seksuele vrijheden onder adolescenten, een goed inzicht in de historische volgorde van ontwikkelingen van essentieel belang. Globaal is deze als volgt. Al lang voor de jaren zestig doen zich de eerste tekenen van een toename van seksuele contacten tussen jongeren voor. Voorzover dit uit onderzoeksgegevens valt af te leiden, is er pas rond 1970 sprake van een duidelijke verandering in het normbesef, zowel bij jongeren zelf als bij hun ouders. De eerste ontwikkeling gaat gepaard met een toename van de dan nog inherente ongewenste consequenties in de vorm van gedwongen huwelijken en buitenechtelijke geboorten. Deze toename leidt bij volwassenen, en met name in de kring van huisartsen, al snel tot de conclusie dat er iets moet gebeuren. Het antwoord luidt: seksuele voorlichting en hulpverlening op het gebied van geboortenregeling.² De dan net beschikbaar gekomen (en voor het eerst echt effectieve) mogelijkheden om de ongewenste consequenties te voorkómen, dienen te worden benut. De algemene redenering wordt na 1970: het heeft nauwelijks zin om te trachten jongeren ervan af te houden seksuele relaties met elkaar aan te gaan, want ze doen het tóch; je kunt echter wel de ongelukken die daar het gevolg van zijn voorkomen. Dit is, zeker in een zo vroeg stadium van de ontwikkelingen, een typisch Nederlands antwoord geweest, vooral omdat het zo pragmatisch was. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, is het idee dat anticonceptie niet vrij beschikbaar moet zijn voor jongeren, omdat dit hen uitnodigt 'het' te gaan doen, altijd dominant gebleven. Als gevolg hiervan is het probleem van de 'teenage pregnancies' in de Verenigde Staten volledig uit de hand gelopen: het aantal zwangerschappen onder tieners is er naar verhouding zeven maal zo hoog als in Nederland (Jones et al. 1986).³

Het gevolg van het pragmatische Nederlandse antwoord, en vooral van de doortastendheid waarmee dit werd gegeven, was dat die ongewenste consequenties vervolgens inderdaad nagenoeg verdwenen. Dat op zich vergemakkelijkte weer de verdere voortgang van de al in gang zijnde revolutie in het gedrag en in normatieve opvattingen.

De vraag naar de onderliggende oorzaken van de in de jaren zestig optredende veranderingen laat zich uiteindelijk alleen maar beantwoorden binnen een heel ruim cultuur-historisch perspectief. De- genen die zich die vraag stelden, hebben ook vrijwel altijd zo'n breed perspectief gehanteerd (zie bijvoorbeeld Van Ussel 1968; Kooy 1975; Kapteyn 1980; Schnabel 1984). Ik ga hier niet met deze of nog andere auteurs in discussie; dat zou voor dit artikel te veel ruimte vergen. Ik zal slechts een ander, niet eerder zo expliciet aangeroerd aspect naar voren halen, meer ter aanvulling dan ter correctie van wat door anderen al naar voren is gebracht.

Seksualiteit vormt in iedere cultuur een heel belangrijk probleem, omdat het een destructieve potentie in zich bergt voor de bestaande maatschappelijke orde. Seksualiteit doorkruist in aanleg de machts-, status- en bezitsverhoudingen in een samenleving en de overdracht hiervan op komende generaties. Dit komt bijvoorbeeld duidelijk tot uitdrukking in de meestal lage status (of zelfs de volledige uitstoting) van 'bastaarden', die immers het produkt zijn van binnen de cultuur niet legitieme seksuele betrekkingen. Iedere cultuur kent dan ook een stelsel van regels die bepalen wie met wie onder welke voorwaarden seksueel mag verkeren.

De regulering van voorechtelijke seksuele contacten is binnen de Westerse cultuur gedurende de laatste twee eeuwen eigenlijk een steeds moeilijker hanteerbaar probleem geworden. Dit vloeide voort uit ontwikkelingen, die er toe leidden dat er een groeiende afstand ontstond tussen de biologische en de sociale 'volwassen wording' van individuen.

Onder biologische volwassenheid versta ik in dit verband de leeftijd waarop men geslachtsrijp is, onder sociale volwassenheid de leeftijd waarop men (als paar) dermate zelfstandig in de samenleving kan functioneren, dat het aanvaardbaar wordt geacht om kinderen op de wereld te zetten. Welnu, die beide leeftijden zijn in de afgelopen eeuwen steeds verder gaan divergeren; de geslachtsrijpheid vervroegde en de leeftijd waarop het sociaal aanvaardbaar werd om tot gezinsvorming over te gaan kwam geleidelijk hoger te liggen, gedurende de laatste decennia zelfs in versneld tempo.

Het is aangetoond dat de menarcheleeftijd (leeftijd waarop de eerste menstruatie plaats vindt) in de Westerse samenleving de laatste twee eeuwen aanmerkelijk is gedaald. Shorter (1975) heeft op vrij overtuigende wijze laten zien dat deze leeftijd vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw daalde van gemiddeld bijna 16 jaar naar

13,5 jaar in het midden van de twintigste eeuw. Schama (1988) vermeldt, verwijzend naar Haks (1982), dat de vermoedelijke leeftijd waarop vrouwen worden geacht seksueel volwassen te zijn in de zeventiende eeuw 18 jaar was. Of dit impliceert dat de menarche op die leeftijd plaatsvond vermeldt Schama niet.

Jaszmann (1970) kwam in Nederland tot de conclusie dat deze leeftijd binnen zijn onderzoekspopulatie (40- tot 60-jarige vrouwen) met drie maanden per decennium was gedaald. Momenteel ligt de menarcheleeftijd op circa 12 jaar. Waarschijnlijk is met name de steeds betere hygiëne en voeding de oorzaak van de sterke daling van de menarcheleeftijd (vgl. Tanner 1981).

Aan de andere kant is de leeftijd waarop men geacht werd een gezin te kunnen stichten in de afgelopen anderhalve eeuw steeds heel hoog geweest. Minder duidelijk is of deze leeftijd voordien beduidend lager is geweest. De leeftijd bij eerste huwelijksluiting vormt hiervoor een goede indicator. Schama (1988) vermeldt dat de gemiddelde huwelijksleeftijd van de vrouw in de zeventiende eeuw 24 tot 28 jaar bedroeg, maar ook dat in de eerste helft van die eeuw de helft van alle bruiden tussen de 20 en 24 jaar oud waren. Deze huwelijksleeftijd was in de eerste helft van de negentiende eeuw toegenomen tot 29,7 jaar voor de man en 28,1 jaar voor de vrouw (Frinking 1973). Nadien vertoont deze leeftijd een voortdurend licht dalende tendens. In 1950 liggen deze leeftijden op 28,1 (voor mannen) en 25,7 (voor vrouwen) en in 1960 op respectievelijk 26,8 en 24,5 jaar (Kooy 1985). De gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind lag steeds ongeveer anderhalf jaar hoger.

Tussen de leeftijd van biologische en die van sociale volwassenheid lag dus in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw steeds een periode van gemiddeld twaalf jaar, waarin seksualiteit in sociaal opzicht 'gevaarlijk' was, althans zolang seksualiteit en voortplanting, door het ontbreken van effectieve anticonceptie, aan elkaar gekoppeld bleven. (Interessant is dat die periode tussen 1850 en 1950 even lang bleef, maar wel naar een gemiddeld jongere leeftijd verschoof; in 1850 viel deze tussen het 16e en 28e jaar van de vrouw en in 1950 tussen 13,5 en 25,5 jaar.)

In veel culturen bestond dit probleem van een sociaal risicovolle adolescentiefase niet, of moeten we zeggen, werd het al voordat het kon ontstaan opgelost. 'Normaal', in de zin van meest voorkomend, is namelijk dat vrouwen huwen vlak nadat, of zelfs voordat zij geslachtsrijp worden. In andere culturen, bijvoorbeeld de Arabische, werd dit

probleem opgelost door een rigoreuze scheiding der seksen na de puberteit. In de Westerse cultuur moest echter een uitzonderlijk lange periode worden overbrugd. Dat is binnen die cultuur vooral gedaan door krachtig te investeren in een morele ontmoediging van seksueel contact gedurende de adolescentie. Een alternatief was er lange tijd eigenlijk ook niet. De seksuele onderdrukking, die in de zestiger jaren zo breed werd uitgemeten, is in dit perspectief in de eerste plaats een culturele aanpassingsstrategie geweest; deze vormde de brug tussen biologische en sociale rijpheid. Omdat echter tegelijkertijd de seksuele potentie natuurlijk nooit cultureel kan worden 'weggedefinieerd', was er voortdurend een revolutionair potentieel aanwezig. Er bestond een voortdurende spanning tussen moraal en 'gevoel'.

Shorter (1975) heeft zeer aannemelijk weten te maken dat er in de periode 1750-1850 een sterke toename in heel Europa plaatsvond in het voorechtelijk geslachtsverkeer (resultierend in een toenemend aantal bastaarden en gedwongen huwelijken), waarna in de periode 1850-1940 juist weer een daling plaatsvond. Wat Shorter helaas niet heeft onderzocht is of er gedurende de eerstgenoemde periode ook een stijging plaatsvond van de huwelijksleeftijd. Zo'n stijging in huwelijksleeftijd zou namelijk de toename van het buitenechtelijk geslachtsverkeer heel goed kunnen verklaren, in die zin dat de leeftijdsgroep waarin dat verkeer überhaupt kon plaatsvinden in omvang toenam. Indien dit het geval is geweest - en dat lijkt gezien de tendens in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw enigszins aannemelijk - dan zou het 'probleem van het voorechtelijk geslachtsverkeer' zich in die periode nadrukkelijker zijn gaan manifesteren.

De opkomst van de burgerlijke restrictieve seksuele moraal en de heftigheid waarmee deze wordt verkondigd in de tweede helft van de negentiende eeuw, kan in dat geval (mede) worden gezien als een reactie op de voorafgaande periode en als een poging tot culturele aanpassing. De overal gesignaleerde afname van voorechtelijke seksuele contacten in die periode kan, in het verlengde daarvan, gezien worden als het relatief succesrijk zijn van die culturele aanpassingsstrategie; de sterke morele veroordeling van voorechtelijke seksualiteit perkte dit gedrag ook daadwerkelijk in.

In dezelfde periode dient zich echter ook voor het eerst een concurrerende aanpassingsstrategie aan, in de vorm van een beweging voor geboortenbeperking en propaganda voor anticonceptie, in ons land in de vorm van de Neo-Malthusiaanse Bond, de voorloper van

de latere NVSH. Hoewel deze, zeker in de eerste helft van de twintigste eeuw, zichzelf niet zag (of durfde te zien) als de bevrijder van seksualiteit in de adolescentie, wordt zij wel van meet af aan door haar opponenten mede als zodanig gezien en bestreden. De puriteinse zedelijkheidsopvatting had zich echter, als gevolg van diverse andere oorzaken, tegen de tijd dat deze beweging echt een potentiële bedreiging begon te vormen (de jaren twintig en dertig van deze eeuw), als dominante moraal gevestigd en zich verder uitgekristalliseerd. Een harde kern van die moraal was de rigoreuze normatieve koppeling tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting. Alles wat daarbuiten viel was immoreel: voorechtelijke en buitenechtelijke seksualiteit sowieso, maar ook homoseksualiteit en masturbatie (omdat het niet op voortplanting gericht was) en zelfs anale seks tussen huwelijkspartners (wat weliswaar binnen het huwelijk plaats had, maar eveneens geen functie voor de voortplanting had) (vgl. Röling 1987).

In de praktijk van alledag won de beweging voor geboortenbeperking echter toch steeds meer terrein, zij het vooral onder de oppervlakte, in het geniep, en in weerwil van een zich steeds heftiger verzettende puriteinse moraal.

Wat zich in essentie in de zestiger jaren afspeelt is de overwinning van een langzaam in kracht gegroeide, concurrerende culturele aanpassingsstrategie. Dát precies maakte dat de veranderingen een revolutionair karakter hadden. Het betrof hier niet enkele verschuivingen in opvattingen en gedrag, maar een hele culturele strategie die haar legitimiteit verloor. De komst van werkelijk doeltreffende anticonceptie en de algehele maatschappelijke acceptatie daarvan was de factor die een gat sloeg in de dam, die een volgelopen stuwmeer van veranderingspotenties in bedwang hield. Die dam werd gevormd door de exclusieve morele koppeling tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting. Pas als die koppeling is weggeslagen kunnen ook allerlei andere, niet op voortplanting gerichte en buiten het huwelijk gesitueerde vormen van seksualiteit, waaronder seksueel verkeer tussen jongeren, aanvaard worden. Pas dan is er een nieuwe culturele overbrugging mogelijk tussen biologische en sociale volwassenheid. Die overbrugging heet anticonceptie, en die wordt vervolgens dan ook norm.

Noten

- 1 Het feit dat de discussie in die tijd over 'ongehuwden' ging en niet over 'jongeren', 'tieners' of 'adolescenten', heeft waarschijnlijk te maken met de kern van datgene waarom het destijds ging: de mogelijke loskoppeling van seksualiteit van het huwelijk.
- 2 In tegenstelling tot de meeste andere Westerse landen (met uitzondering van de Scandinavische) is er in Nederland na 1970 geen sprake geweest van een georganiseerde oppositie van enige betekenis tegen het beschikbaar stellen van anticonceptiva aan jongeren.
- 3 De wijze waarop het probleem van de 'teenage pregnancies', zoals het in de internationale literatuur wordt aangeduid, in Nederland tegemoet getreden is (preventie door tolerantie van seksualiteit bij jongeren, openheid, voorlichting, en zeer laagdrempelige anticonceptie-hulpverlening) is voor veel Amerikanen tegelijk onbegrijpelijk en confronterend. Zij kunnen zich eigenlijk niet voorstellen dat een zo accepterende houding ten aanzien van seksualiteit niet leidt tot een explosie van onverantwoord seksueel gedrag. Deze verwachting laat zich echter in het geheel niet rijmen met het feit dat Nederland verreweg het laagste zwangerschapscijfer onder tieners heeft in de Westerse wereld.

Literatuur

- Bolt, A., Jeugd en seksualiteit in Nederland; een vergelijking tussen enquêtemateriaal uit 1968 en 1981, *Tijdschrift voor Seksuologie*, 13, 4 (1989), pp.266-275
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Maandstatistiek van de bevolking* (diverse jaargangen)
- Frenken, J., *Afkeer van seksualiteit*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1976
- Frinking, G., Demografische analyse van de huwelijksluiting in Nederland. In: H.J. Heeren (red.), *Huwelijksluiting in Nederland*. Meppel: Boom, 1973, pp.23-39
- Glasbergen, P. & R. Zandanel, *Bevolkingsgroei en welvaartsstaat*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 1976
- Haas, G.C. de, *Die jeugd van tegenwoordig*. Baarn: Ten Have, 1975
- Haks, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17e en 18e eeuw*. Assen, 1982. Geciteerd in: S. Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Contact, 1988, p.434
- Jaszmann, L., *De overgangsjaren van de vrouw (1970)*. Geciteerd in: G.A. Kooy, *De dalende huwelijksleeftijd in Nederland: mogelijkheden tot sociologische verklaring*. In: H.J. Heeren (red.), *Huwelijksleeftijd in Nederland*. Meppel: Boom, 1973, pp.132-148
- Jones, E.F. et al., *Teenage pregnancies in industrialized countries*.

- New Haven/London: Yale University Press, 1986
- Ketting, E., *Van misdrijf tot hulpverlening; een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1978
- Kooy, G.A., *Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1975
- Kooy, G.A., *Jongeren en seksualiteit*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1976
- Kooy, G.A., *Seksualiteit, huwelijk en gezin in naoorlogs Nederland*. In: G.A. Kooy e.a., *De toekomst van het westerse gezin*. Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij, 1985, pp.9-56
- Leliveld, F. & E. Ketting, *Op de grens van volwassenheid; verslag van een onderzoek naar de intieme leefsituatie van 17- tot 24-jarigen*. Zeist: NISSO, 1984
- Nimwegen, N. van & H. Moors, The social context of sexual and contraceptive behaviour of adolescents in the Netherlands. In: H. Moors & J. Schoorl (eds.), *Lifestyles, contraception and parenthood*. Den Haag/Brussel: NIDI/CBGS, 1988, pp.145-166
- Röling, H.Q., *De tragedie van het geslachtsleven*. Amsterdam: Van Gennep, 1987
- Schama, S., *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Contact, 1988
- Schnabel, P., Opwindende gedachten. In: E. Ketting e.a., *Samenleven in onzekerheid; de invloed van enkele sociale ontwikkelingen op intieme relaties*. Zeist: NISSO, 1984 (pp.67-89)
- Sex in Nederland 1968*. Utrecht/Amsterdam: Het Spectrum, 1969
- Shorter, E., *De wording van het moderne gezin*. (tweede, uitgebreide druk) Baarn: Ambo, z.j. (oorspronkelijk 1975)
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1988*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1989 (idem, voorgaande edities)
- Socialdepartementet, *Familieplanering och abort* (Geboortenregeling en abortus). Stockholm, 1983
- Stolk, B. van & C. Wouters, *Vrouwen in tweestrijd; tussen thuis en tehuis*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983
- Straver, C.J. & J. de Boer, *Toenaderingsgedrag van jongens en meisjes*. Zeist: NISSO, 1977
- Tanner, J.M., *A history of the study of human growth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981
- Ussel, J. van, *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel: Boom & Zn., 1968
- Ussel, J. van, *Afscheid van de seksualiteit*. Den Haag/Meppel: Bert Bakker, Bohm, NVSH, 1970
- Vennix, P., *Seks en Sekse*. Delft: Eburon, 1989